

- Ransdorf, Miloslav (2007): Tiskové prohlášení odborného mluvčího pro resort zahraničí a Evropské unie PhDr. Miloslava Ransdorfa, CSc., k evropské reformní smlouvě, viz www.kscm.cz/article.asp?thema=3029&item=36305.
- Vondra, Alexandr (2007a): Úvodní řeč konference: Jak budou probíhat předsednictví? Francie, Česká republika a Švédsko v čele Evropské unie, Praha, 5. 12. 2007.

Rozšiřování

Vít Beneš

Následující kapitola se pokusí na základě srovnání agendy Evropské unie (EU) a zájmů ČR stanovit priority a strategie českého předsednictví v Radě EU v oblasti rozšiřování EU. Agenda EU je v této oblasti poměrně jasně čitelná. Na druhou stranu oficiální pozice EU v podobě, jak je artikulována Komisí, často neodpovídá pozicím jednotlivých členských států. Zájmy ČR jsou v oblasti rozšiřování podměrně konstantní – rozšiřování EU je jedním z mála konsenzuálních evropských témat. Jak bude zřejmé z této kapitoly, konsenzus v obecných otázkách však neznamená neexistenci sporů v dílčích tématech. Navíc, jak ukazují i další studie,¹ konsenzus české politické reprezentace v oblasti rozšiřování EU je poměrně křehký. Přestože se jednotlivé politické proudy shodnou na podpoře rozšiřování EU, tento postoj se často opírá o rozdílná východiska.

AGENDA EVROPSKÉ UNIE

Devadesátá léta byla charakterizována prolínáním otázek rozšiřování EU a její institucionální reformy (stačí jen vzpomenout Agendu 2000, smlouvy z Amsterdamu a Nice), nejinak tomu bylo i na počátku nového tisíciletí (Laekenská deklarace) a podobný vývoj lze očekávat i do budoucna. Budoucnost **rozšiřovací agendy závisí na dalším vývoji ratifikačního procesu Lisabonské smlouvy (LS)**. Její případný krach by ohrozil přístupová jednání s dosavadními kandidáty, prodlužování debat o vnitřním uspořádání

EU by zvýšilo nejistotu i u potenciálních kandidátů a zemí zapojených do Evropské politiky sousedství (EPS). Naopak úspěšné završení ratifikačního procesu LS umožní Unii zaměřit svoji energii na rozšiřování. Přijetí reformy, jejíž důležité prvky však budou realizovány až po roce 2014, by mohlo zmírnit obavy těch, kteří interpretují další rozšiřování EU jako hrozbu pro efektivní fungování jejího rozhodovacího mechanismu.

Samotný proces přibližování se EU v současnosti zahrnuje poměrně velký počet mezikroků. Tyto mezistupně umožňují EU opakovaně kontrolovat plnění dohodnutých kritérií. **Proces přistupování k EU má poměrně jasná procedurální pravidla, podoba jednotlivých mezistupňů na cestě do EU se také příliš nemění.** Přesto dochází k drobným proměnám, jako například nová kritéria při otevírání kapitol či vznik kategorie „nevyjednávající kandidát“ (Makedonie). Za této situace se vnitroujní debata do značné míry omezuje na otázku, kdy a zda vůbec (potencionální) kandidát postoupí z jedné jasně definované kategorie do druhé. Procedurální pravidla celého procesu neposkytují příliš prostoru pro kreativitu a rozhodování se bude omezovat hlavně na otázky načasování jednotlivých kroků.

Západní Balkán

Základním kamenem vztahů EU k západnímu Balkánu je Stabilizační a asociační proces (SAP), započatý již v roce 1999. Přestože status kandidátské země získaly pouze Chorvatsko a Makedonie, **perspektivu členství v EU mají i zbývající země západního Balkánu.** Již 19.–20. 6. 2000 označila Evropská rada v Santa Maria de Feira země zapojené do SAP za „potenciální kandidáty“ na členství v EU. V několika následujících klíčových dokumentech EU opakovaně deklarovala, že země zapojené do Stabilizačního a asociačního procesu mají vyhlídky na členství v EU a že budoucnost Balkánu leží v EU.²

V rámci západního Balkánu³ vyniká Chorvatsko, které zahájilo přistupová jednání v říjnu 2005 a které v současnosti (na rozdíl od Turecka) úspěšně pokračuje ve vyjednávání v jednotlivých kapitolách. Jednání byla otevřena ve 14 kapitolách z 33, přičemž dvě kapitoly (věda a výzkum a vzdělávání a kultura) již byly předběžně uzavřeny.⁴ Makedonie získala kandidátský status v prosinci 2005, avšak samotná jednání zahájena nebyla. Tímto precedenčním rozhodnutím vlastně vznikla nová kategorie „nevyjednávající kandidát“.

Většina zbývajících států západního Balkánu již podepsala stabilizační a asociační dohody (SAD), uzavření zbývajících dvou SAD se Srbskem

a Bosnou a Hercegovinou se očekává během roku 2008.⁵ Stabilizační a asociační dohody dnes plní podobnou funkci jako Evropské dohody se zeměmi střední a východní Evropy v minulosti a asociační dohoda (a dohoda o celní unii) s Tureckem v současnosti: funkci mezistupně na cestě k možnému plnění členství v EU. Pozice zemí západního Balkánu se tak dostává do jasněho kontrastu se zeměmi zapojenými do EPS (např. Ukrajina) – EPS není považováno za mezistupeň na cestě k členství v EU a země zapojené do této politiky nemají status „potenciální kandidátské země“.

Co se týče budoucí agendy a v případě Chorvatska, Komise v roce 2008 očekává otevření dalších kapitol, některé z nich budou i předběžně uzavřeny.⁶ Všeobecně se očekává, že by **Chorvatsko mohlo vstoupit do Unie kolem roku 2010.**⁷ Co se týče zbývajících zemí západního Balkánu, v průběhu roku 2008 (zřejmě již na jaře) budou podepsány SAD se Srbskem a s Bosnou a Hercegovinou. V této souvislosti Komise plánuje vydat na počátku roku 2008 sdělení, kterým nastíní další vývoj v návaznosti na Soluňskou agendu a Salcburské sdělení.⁸ V případě Srbska se odhady data možného vstupu pohybují mezi roky 2012⁹ a 2020.¹⁰ Dalším referenčním datem pro rozšiřování EU může být **rok 2014, kdy by měly vstoupit v platnost důležité změny dohodnuté v Lisabonské smlouvě:** redukce počtu komisařů a změny ve váze hlasů při hlasování kvalifikovanou většinou v Radě. Jak poznamenává Reljić, tyto změny technicky umožní rozšíření, je ale otázkou, zda bude existovat politická vůle provést tomuto kroku.¹¹

Turecko

Přistupová jednání s Tureckem byla zahájena v říjnu 2005. V tento okamžik byl podepsán i tzv. Rámec vyjednávání mezi Tureckem a EU, který deklaruje, že **společným cílem rozhovorů s Tureckem je vstup,**¹² automaticky však dodává, že jednání jsou otevřeným procesem, jehož výsledek nelze předem zaručit. Jako možná příčina krachu jednání je zmiňována neschopnost Turecka převzít závazky vyplývající z členství (Kodaňská kritéria, včetně tzv. absorpční kapacity EU).¹³

Přestože se výše zmíněný rámec vyjednávání zmiňuje i o možnosti „pevného připoutání Turecka k evropským strukturám“ v případě krachu jednání, další unijní dokumenty s touto možností nepočítají. Možné alternativy k plnění členství Turecka, jako například privilegované partnerství, nejsou zmíněny ani ve strategiích Komise.¹⁴ Podobně i EP ve své rezoluci k této strategii navrhuje „užší bilaterální či multilaterální vztahy“ k EU jako model vztahů

s těmi zeměmi, které nemají perspektivu členství v EU. Kandidátské země se mohou k tomuto multilaterálnímu rámci připojit, pak by ovšem hrál roli mezistupně na cestě k plnému členství a nikoliv alternativy ke vstupu do EU.¹⁵

V jednáních s Tureckem byly doposud otevřeny čtyři kapitoly, jedna z nich (věda výzkum) byla předběžně uzavřena. Na základě rozhodnutí Rady z 11. 12. 2006 je zablokováno otevření osmi kapitol v oblastech, které nějak souvisejí s tureckými restrikcemi vůči Kyperské republice. Dokud Turecko nesplní své závazky vyplývající z dodatečného protokolu k Ankarské smlouvě o celní unii, nelze otevřít tyto kapitoly ani předběžně uzavřít žádnou jinou kapitolu. Dále bylo v červnu roku 2007 na popud Francie zablokováno otevření kapitoly hospodářská a měnová unie.

Klíčovou roli v jednáních o vstupu (nejen) Turecka do EU hrají každoroční hodnotící zprávy Komise, jež slouží jako východisko pro jednání příslušné Rady EU a následně i prosincové Evropské rady. Agenda přístupových jednání (otvírání jednotlivých kapitol) s Tureckem (ale i dalšími kandidáty) bude během první poloviny roku 2009 ve vleku rozhodnutí učiněných na závěr francouzského předsednictví. **V návaznosti na hodnotící zprávu Komise a následná zasedání Rady a Evropské rady se bude v první polovině roku diskutovat nad otevíráním dalších kapitol v jednáních s Tureckem.** Pokrok v jednáních bude do značné míry záviset na dalším vývoji kyperské otázky – dle rozhodnutí Rady je součástí hodnotících zpráv Komise v letech 2007–2009 i hodnocení pokroku Turecka v implementaci dodatečného protokolu k Ankarské smlouvě (o rozšíření celní unie EU-Turecko na nové členy).

ČESKÉ ZÁJMY

V porovnání s ostatními evropskými tématy můžeme tvrdit, že **na obecné úrovni existuje na české politické scéně shoda v postoji k rozšiřování EU.** Mezi politickými i byrokratickými hráči panuje základní konsensus o tom, že další rozšiřování je v zájmu ČR. Na druhou stranu političtí aktéři často podporují rozšiřování z odlišných důvodů, a proto je konsenzus v této otázce spíše křehký.¹⁶ Postoj k rozšiřování je ovlivněn postojem k jiným otázkám evropské integrace – spory z jiných oblastí (např. z debaty o institucionální finalitě) se mohou přelít i do debaty o rozšiřování a tento poměrně křehký konsenzus narušit. Zároveň existují rozpory v dílčích otázkách, jako

je vstup Turecka do EU. Oba tyto aspekty vezmeme v naší analýze v úvahu: nejdříve na obecné úrovni shrneme rozdíly v očekávání spjatých s rozšiřováním, poté klasifikujeme dílčích otázky spojené s rozšiřováním EU podle intenzity konsenzu.

Odpůrci prohlubování (ODS a prezident) ve svých úvahách vycházejí z existence nepřímé úměry mezi počtem členských států a mírou jejich integrace.¹⁷ Rozšiřování slouží jako pojistka proti další politické integraci, jako inhibitor federalistického a komunitaristického prohlubování integračního procesu.¹⁸ Zároveň i u českých euroskeptiků zaznamenáváme argument typický spíše pro Komisi: rozšíření poskytuje neopakovatelnou příležitost k posunutí sousedních zemí směrem k evropským standardům, demokracii, stabilitě a prosperitě. Například představitel Kanceláře prezidenta republiky (KPR) považuje rozšiřování nejenom za brzdu nežádoucí politické integrace, nýbrž i za jeden z nejučinnějších nástrojů vůči svému okolí, které má EU k dispozici.¹⁹

Zastánci hlubší politické integrace EU (ČSSD, Strana zelených) podporují i její rozšiřování. Zároveň jsme ale v rozhovorech zaznamenali otevřenou či skrytou obavu, že by přílišný důraz kladený na rozšiřování mohl vést k ohrožení další politické integrace a funkčnosti EU. Například podle představitele Strany zelených je v českém národním zájmu jak rozšiřování EU, tak i pokračování politické dimenze spolupráce v EU. Dodává ale, že je nutné mezi oběma zájmy najít rovnováhu. Pokud by mělo dojít k rozporu mezi rozšiřováním a pokračováním politické integrace, prioritu má pokračování politické integrace, jež nesmí být dalším rozšiřováním ohroženo.²⁰

Konsenzuální zájmy

Přijetí zemí západního Balkánu do EU má podporu napříč českou administrativou i českým politickým spektrem a lze jej tedy bezpečně označit za konsenzuální zájem. Pro českou diplomacii je vstup zemí západního Balkánu jednoznačnou prioritou. Východiskem úvah o nejlepší strategii k naplnění tohoto cíle je výše zmíněné prohlášení ze Soluně z roku 2003, které naměřovalo státy západního Balkánu na trajektorii vedoucí k členství v EU. V současnosti je podle Ministerstva zahraničních věcí ČR (MZV) v českém zájmu, aby jednotlivé země hladce pokračovaly ze stabilizačního a asociačního procesu ke kandidátskému statutu. Je potřeba řešit spíše taktické otázky jak a kdy provádět jednotlivé dílčí kroky směřující k plnému členství.²¹ Podobně i prezident podporuje členství zemí západního Balkánu.²²

Dle vyjádření představitele MZV by bylo dobré věnovat pozornost Srbsku, které má potenciál rychle postupovat v celém procesu. Česká diplomacie oficiálně zastává individuální přístup k jednotlivým zemím, nicméně její zástupci se v rozhovorech klonili k názoru, že by pro region bylo dobré, aby žádná země výrazněji nezaostávala. Podle osobního názoru dotazovaného je možné uvažovat o svázání zbývajících balkánských zemí (mimo Chorvatska) do jednoho balíku.²³

ODS podporuje vstup balkánských zemí do EU²⁴ s tím, že by česká diplomacie měla svoji pozornost zaměřit kromě Chorvatska i na vstup Srbska do EU.²⁵ Naopak spíše rezervovanější postoj zaujímají její představitelé k Albánii.²⁶ KDU-ČSL podle vyjádření jejího představitele podporuje vstup celého Balkánu do EU (tj. včetně muslimské Albánie),²⁷ podobně jako Strana zelených či sociální demokracie. Evropský manifest ČSSD sice hovoří o vstupu „některých balkánských zemí“,²⁸ nicméně z rozhovoru s reprezentantem ČSSD vyplynulo, že postoj ČSSD k Balkánu je poměrně inkluzivní a nabídka evropské perspektivy směřuje vůči všem státům západního Balkánu.²⁹ Přestože země Balkánu zřejmě budou vstupovat do EU jednotlivě, ČR (a EU) by měla o Balkánu uvažovat jako o skupině zemí nacházejících se v různých fázích na stejné cestě. Není žádoucí dělat z balkánských zemí rivalry či chráněnce jednotlivých členů EU, příliš diferencovat mezi zeměmi Balkánu. ČSSD vyjádřila i určité pochybnosti nad termínem „západní Balkán“, který svádí k diferenciaci mezi zeměmi Balkánu.³⁰ Přestože v KSČM není nějaký vyhraněný názor na vstup zemí západního Balkánu do EU, postoj komunistů ke slovanským národům je celkově přátelský a lze se domnívat, že budou podporovat členství alespoň některých balkánských zemí v EU.

V otázce **přístupu k východní Evropě** můžeme identifikovat tacitní, slabě artikulovaný konsenzus. Jednotliví aktéři se shodnou na tom, že východní Evropa je jedním z klíčových regionů z pohledu českých zájmů. Avšak co se týče konkrétní podpory pro země východní Evropy, ta je takřka výhradně artikulována v podobě podpory posílení východní dimenze ESP spíše než rozšiřování.

Myšlenkou rozšiřování EU o státy východní Evropy se zabývá především MZV. Česká diplomacie se nemůže vyhnout otázce, jaký postoj zaujme ČR vůči evropským aspiracím Ukrajiny a dalších zemí nevíchodní Evropy. Okolní státy (Polsko, Slovensko) zaujaly poměrně jasné stanovisko a Ukrajina očekává určitou podporu i od ČR. Diplomatičtější kruhy považují per-

spektivu členství zemí východní Evropy za český národní zájem, v otázce nejvhodnější strategie k jeho dosažení však zaujímají spíše zdrženlivější postoj.

Zatímco v české diplomacii a administrativě se téma evropské perspektivy pro východoevropské země diskutuje a pracovníci MZV si uvědomují potřebu konkretizovat české zájmy ve vztahu k ní a k jejím evropským ambicím, politická sféra se k tématu vyjadřuje pouze vágně. Často volí vyčkávací pozici s poukazem na velmi vzdálené horizonty možného vstupu zemí východní Evropy do EU. V oficiálním diskurzu se tento region objevuje jako součást obecných úvah o potřebě zachovat otevřenost EU vůči jejím sousedům. Pokud se ve volebních programech objevují konkrétní strategie, jak postupovat vůči východní Evropě, vstup do EU v nich nefiguruje. Například ČSSD zmiňuje východní Evropu v souvislosti s východní dimenzí ESP,³¹ KDU-ČSL pak spojuje podporu zemí východní Evropy s rozvojovou spoluprací³² spíše než s jejich vstupem do EU.

Podobně i z rozhovorů vyplývá, že politické strany nevěnují možnému členství států východní Evropy v EU přílišnou pozornost. Jasně deklarovaná podpora vstupu zemí východní Evropy se v nich objevuje jen zřídka – u ODS. Naopak Strana zelených a ČSSD volí spíše vyčkávací strategii,³³ když argumentují, že další rozšiřování EU je potřeba promyslet s ohledem na funkčnost EU. Zároveň odkazují na dlouhé časové rozpětí, ve kterém se pohybujeme.

Zdá se, že politická diskuze k možnému členství států východní Evropy skomírá ve světle bezprostřednějších (perspektiva členství pro země západního Balkánu) nebo politicky ožehavějších témat (vstup Turecka, možné narušení integračního potenciálu z důvodu rozšiřování EU).

Částečně konsenzuální zájmy

Dalším dílčím tématem spojeným s problematikou rozšiřování je vedení více či méně **institucionalizované debaty o dalším směřování EU na unijní úrovni**. Toto téma spadá do oblasti částečně konsenzuálních zájmů. Většina politických a byrokratických aktérů se shodne na vhodnosti či nevyhnutelnosti této debaty. Avšak u některých aktérů převažují obavy z možného vyústění takové debaty (bylo by nežádoucí formulovat definitivní „mapu“ EU).

Nejkritičtější postoj k debatě o finalitě (nejenom geografické, ale i institucionální) zaujímá prezident. Jak vyplynulo z rozhovoru s představitelem KPR, problematičtější není jenom způsob, jakým by byla, dle některých ná-

vrhů ze strany evropských politiků, tato debata vedena (Rada moudrých), ale především otázka, kterou by si tato debata kladla: jaká je geografická finalita EU.

Česká diplomacie zaujímá oficiálně skeptickou pozici vůči snahám definovat geografické hranice EU. Unie by měla v principu zůstat otevřená vůči těm zemím, které splní stanovené podmínky a parametry.³⁴ Na druhou stranu se v diplomatických kruzích objevuje i neoficiální názor, že je potřeba mít alespoň nějakou představu o tom, které státy už v Evropě neleží.³⁵ Ze strany Úřadu vlády pak zaznívají podobné pochybnosti, jaké jsme zaznamenali u zástupce KPR. Panuje zde obava, že by úzké těleso (Rada moudrých) přišlo s obecnými závěry týkajícími se finality EU, jež by mohly narušit dosavadní individuální přístup k (potenciálním) kandidátům na členství.³⁶

Politické strany se shodnou na potřebě vést debatu o geografickém směřování EU. Liší se však nastavení cílů této debaty. ČSSD a Strana zelených se shodnou na tom, že je obtížné určit hranice Evropy v geografických termínech.³⁷ Debata by proto neměla vyústit v definitivní „mapu Evropy“, ale měla by se soustředit na otázky politické kultury. Pro obě strany je základním imperativem soudržnost a funkčnost EU, její schopnost plnit úkoly, které si předsevzala, schopnost pokračovat v politické integraci. Případná debata o dalším směřování EU by se proto měla soustředit na vztah mezi těmito tématy a rozšiřováním. Pro ODS tou hlavní otázkou není jak udržet funkčnost a dynamiku integrace rozšiřující se Evropy, ale zda pokračovat v nastaveném kurzu integrace nebo zda preferovat rozšiřování (v této otázce preferuje ODS rozšiřování). Dilema prohlubování vs. rozšiřování by mělo stát v centru pozornosti budoucích diskuzí.

Zatímco podle ČSSD i Strany zelených by obecná debata o dalším směřování EU neměla vyústit v definitivní mapu Evropy, podle KDU-ČSL by měla jasně vymezit prostor, v rámci něhož se bude EU rozšiřovat.³⁸ Představa KDU-ČSL o hranicích tohoto prostoru je jasná: klíčovou roli hrají společné civilizační základy (evropská integrace má své kořeny v křesťanských hodnotách).³⁹

Naopak pro KSČM není debata o směřování EU spojena ani s otázkou prohlubování (ČSSD, Strany zelených) či oslabování (ODS) politické integrace, ani s vymezením prostoru sdílených civilizačně-náboženských hodnot (KDU-ČSL). Před dalším rozšiřováním by si měla EU položit otázku týkající se její geopolitické a geoeconomické orientace a podoby jejích bezpečnostních politik. Otázka by tedy měla znít, zda se EU rozhodne klást důraz

na atlantické společenství nebo zda bude akcentovat své bezpečnostní a energetické vazby na Rusko.⁴⁰

Další důležité zájmy

V části „další důležité zájmy“ se budeme věnovat tématům, které nelze považovat za konsenzuální, jež však zaujímají důležitá místa v programových dokumentech stran a/nebo vyjádřeních jejich představitelů.

Zatímco v otázce západního Balkánu panuje mezi českými politickými stranami shoda, možný **vstup Turecka do EU** je záležitostí konfliktní, dokladem toho je i velký prostor věnovaný Turecku (na rozdíl od zemí západního Balkánu) v programech politických stran.⁴¹ KDU-ČSL ve svém programu výslovně odmítá vstup Turecka do EU a po vzoru jiných evropských odpůrců preferuje spíše „co nejsilnější vazbu Turecka k Evropské unii“. Obavy ze vstupu Turecka zřejmě leží i v pozadí požadavku na vypsaní referenda o „každém

dalším přistoupení nového státu k EU“.⁴² Ke vstupu Turecka se vyslovuje spíše negativně i KSČM, primárně z finančních důvodů. Dle vyjádření představitelů KSČM by vstup Turecka mohl ohrozit evropské fondy sloužící k vyrovnávání rozdílů uvnitř EU a evropské sociální standardy.

Všechny tři zbývající parlamentní strany vyjádřily zájem na vstupu Turecka do EU, buď přímo ve svých volebních programech,⁴³ nebo alespoň ve vyjádřeních svých představitelů.⁴⁴ ČSSD a Strana zelených však zdůrazňují, že se jedná o dlouhodobou záležitost a že debata o Turecku stále pokračuje. Dá se říci, že podporují závazek zahájení rozhovorů a svoje konečné rozhodnutí o podpoře vstupu odsouvají do budoucna, kdy se ukáže, zda je Turecko schopno plnit kritéria a zda jeho vstup neohrozí funkčnost EU. Naopak rétorika představitelů ODS je vůči Turecku vstřícnější, například Jan Zahradil tvrdí, že vstup Turecka je v zájmu ČR. Dalším zastáncem vstupu Turecka do EU je český prezident. Obhajuje stávající pořadí (potencionálních) kandidátů a klade (na rozdíl od české diplomacie) Turecko na stejnou úroveň s Chorvatskem a před další možné kandidáty z Balkánu.⁴⁵

Ze všech témat spjatých s rozšiřováním vyvolává možný vstup Turecka do EU nejživější debatu. Nepodílí se na ní jenom politické strany, ale vstupují do ní i další aktéři. Ke vstupu Turecka se například vyjádřil i předseda ČMKOS Milan Štěch, který se přiklonil k vstřícnější pozici ČSSD. Turecku je třeba „podávat ruku“ z toho důvodu, že se jedná o velkou a početnou zemi.⁴⁶ Na rozdíl od KSČM Štěch nevyjádřil obavy z neúměrného finančního zatí-

žení pro EU. V jeho obecných úvahách o rozšiřování EU hrají naopak důležitou roli otázky stability pracovního trhu, sociálního dumpingu a pravidla fungování vnitřního trhu. Nevylučuje sice ochranu pracovního trhu,⁴⁷ zároveň se ale vymezuje vůči příliš restriktivnímu postoji Rakouska či Německa.⁴⁸

V roce 2005, kdy se rozhodovalo o termínu zahájení přístupových rozhovorů a kdy byla na Turecko upřena pozornost médií, proběhly petiční akce a demonstrace organizované mezinárodní iniciativou Hlas pro Evropu. Tato iniciativa odmítající vstup Turecka do EU byla v ČR zastoupena Asociací pro evropské hodnoty. Asociace pro evropské hodnoty je poměrně aktivním think-tankem usilujícím o evropskou společnost uvědomující si své hodnoty a civilizační identitu. Kromě otázek spjatých s evropskou identitou se angažuje i v debatě o rozšiřování EU a jejích hranicích. Postoj think-tanku k otázkám hranic EU a kritérií vstupu je totožný s postojem KDU-ČSL: v pozadí odmítání tureckého vstupu do EU leží „kritérium“ civilizační, kulturní a náboženské afinity. Asociace pro evropské hodnoty se aktivně podílí na diskuzi o politické i geografické finalitě EU. K členství Turecka v EU zaujala stanovisko i Ekumenická rada církví.⁴⁹ V květnu 2007 upozornil její předseda dopisem ministra zahraničních věcí na problematičnost přístupového procesu Turecka do EU v situaci, kdy jsou v Turecku vražděni křesťané.⁵⁰

NÁVRH PRIORIT ČESKÉHO PŘEDSEDNICTVÍ

Klíčové priority

Vstup všech zemí západního Balkánu by měl být klíčovou prioritou ČR. Jedná se o téma, kde se překrývá agenda EU na straně jedné a zájmy ČR na straně druhé. Představitelé Komise při různých příležitostech potvrzují perspektivu členství pro země západního Balkánu, v unijních dokumentech se hovoří o stabilizačních a asociačních dohodách jako mezistupni na cestě k členství v EU. Členství zemí západního Balkánu tedy můžeme označit jako klíčovou prioritu v oblasti rozšiřování.

Faktory na úrovni administrativního zázemí Komise hovoří ve prospěch zvolení vstupu balkánských zemí za prioritu českého předsednictví. Již od roku 2002 Komise vypracovává zprávy o pokroku pro jednotlivé země zapojené do stabilizačního a asociačního procesu,⁵¹ přičemž od roku 2005 jsou tyto zprávy součástí každoročních rozšiřovacích strategií Komise. Jinými slovy, po technické a formální stránce přistupuje Komise k „potenciálním

kandidátům“⁵² a ke „kandidátům“⁵³ ze západního Balkánu v zásadě stejně: obě skupiny jsou hodnoceny podle kritérií pro členství, tematická struktura hodnocení odpovídá budoucím kapitolám v přístupových jednáních. Zdá se tedy, že administrativní zázemí Komise je technicky připraveno na další posun zemí západního Balkánu v procesu směřujícím k plnému členství těchto zemí v EU. V otázce rozšiřování představuje Komise přirozeného spojence.

Ze strany členských států existují určité nepříznivé faktory. Aktuální vývoj však naznačuje, že není nutné přehodnotit formulaci klíčové priority ČR. Co se týče pozic jednotlivých členských zemí EU, zřejmě největší hrozbu představují úpravy francouzské ústavy provedené v roce 2005. V jejich důsledku je každé další rozšíření (kromě Chorvatska) podmíněno souhlasem francouzské veřejnosti, jež je tradičně skeptická vůči dalšímu rozšiřování. V poslední době (září 2007) se však v této věci objevily pozitivní zprávy. Právě s poukazem na balkánské země navrhuje komise k francouzské institucionální reformě, vedená bývalým premiérem Edouardem Balladurem, odstranění zmíněného článku.⁵⁴

Česká republika bude muset vynaložit velké diplomatické úsilí na formulaci a udržení jednotného postoje EU k západnímu Balkánu, respektive jednotlivým zemím. Zájmy ČR může paradoxně ohrozit i selektivní podpora členů EU ve prospěch jejich chráněnců, ať již z historických, kulturních či mocenských důvodů. Tato situace by v nejhrošším scénáři mohla ohrozit evropské perspektivy zbývajících zemí Balkánu, navíc by s největší pravděpodobností došlo i k poškození pověsti EU balkánských těchto zemích. Složitost celé situace a hrozby plynoucí z nejednotnosti EU naznačuje i vývoj v otázce budoucího statusu Kosova. EU nemá jednotný postoj vůči jednostranně vyhlášené nezávislosti Kosova a tato skutečnost může ohrozit i kompromis ohledně evropské perspektivy balkánských zemí.

Česká republika by měla přistupovat k Balkánu jako celku a tímto prisma-tem je nutné nahlížet i vstup Chorvatska do EU. ČR by se měla snažit eliminovat všechny možné negativní dopady rozšíření EU o Chorvatsko na vstup dalších balkánských zemí. Celá problematika má dvě dimenze: 1) Chorvatsko bude spoluutvářet pozici EU vůči zbytku Balkánu a 2) zbytek Balkánu bude vnímat EU prizmatem chorvatského členství. Co se týče chorvatské politiky, klíčová je následující otázka: Zaujme Chorvatsko vůči vstupu dalších zemí Balkánu a svých bývalých nepřátel (např. Srbsku) stejně pozitivní pozici, jakou zaujalo Řecko vůči evropským ambicím svého regionálního rivala Turecka? Nebo bude spíše hrát vůči svým ex-rivalům stejnou roli, jakou hraje

vůči Turecku Kyperská republika? Za druhé, od okamžiku vstupu Chorvatska bude pro EU ještě obtížnější hrát roli neutrálního arbitra a správce. Vstup Chorvatska může problematizovat legitimitu misí EU v oblasti či dokonce posílit protiintegrační nálady v regionu. Vstup Chorvatska tedy nemusí být pozitivním stimulem pro další země Balkánu (jak si představuje Komise). Z těchto důvodů by bylo vhodné pokročit v přístupu ostatních balkánských zemí co nejdál ještě před vstupem Chorvatska.

V souvislosti s přistupováním balkánských zemí k EU je pro české předsednictví přirozeným spojencem Komise. V souvislosti s mediačními funkcemi předsednictví by ČR měla vynaložit maximum energie na dosažení a udržení konsenzu v přístupu k Balkánu. Roztříštěnost a nekoordinovanost by mohla, podobně jako tomu bylo na počátku 90. let, vyústit v neschopnost EU efektivně řešit spory v oblasti. Česká republika, jejímž zájmem je vstup všech zemí západního Balkánu, by se měla snažit eliminovat možné negativní dopady vstupu Chorvatska. V této souvislosti je nutné podpořit mechanismy regionální spolupráce (například připravovaný Regional Co-operation Council). Současně by bylo vhodné, při zachování principu individuálního přístupu, provázat proces přistupování tak, aby ostatní balkánské státy příliš nezaostávaly za Chorvatskem (např. aby získaly kandidátský status či dokonce zahájily jednání v okamžiku vstupu Chorvatska).

Přestože v současnosti není institucionalizovaná **debata o dalším směřování rozšiřování EU** součástí agendy EU,⁵⁵ vzhledem k situaci v některých členských zemích (Francii) nelze takový vývoj do budoucna vyloučit. Zároveň se jedná o částečně konsenzuální téma, řadíme jej tedy mezi klíčové priority, ovšem s některými výhradami. Především by tato debata neměla vést k definitivní mapě Evropy, nejasnosti na české scéně panují ohledně parametrů takové debaty.

Druhotné priority – agenda EU

Jako druhotnou prioritu označujeme za prvé témata, která jsou přítomna v rozšiřovací agendě EU (vyplývající z unijních dokumentů či projevů představitelů EU) a která nejsou součástí konsenzu na české politické scéně. Nejvíce se této definici blíží **diskuze na téma integrační (absorpční) kapacity EU**, kterému věnovala Komise a Evropský parlament velkou pozornost na konci roku 2006⁵⁶ a které může být nadneseno i v budoucnu v souvislosti s přibližováním (potenciálních) kandidátů k EU. V ČR nepanuje v postojích k otázce integrační kapacity shoda – obavy vyvolává především možnost, že

by se debata o integrační kapacitě transformovala do nějakého dalšího kritéria pro vstup.

Přestože vstup Turecka do EU není záležitostí nejbližších let (na rozdíl od Chorvatska), otázky spojené s dalším postupem vyjednávání s Tureckem budou tvořit důležitou součást agendy EU. Přestože na české politické scéně neexistuje konsenzus ohledně členství Turecka v EU, z agendy EU vyplývá, že **pokračování jednání s Tureckem** spadá do druhotných priorit předsednictví.

Druhotné priority – české zájmy

Téma **evropské perspektivy pro země východní Evropy** (především Ukrajinu, Bělorusko a Moldávii) je příkladem „druhotné priority“: evropská perspektiva není cílem ani budoucí agendou EU. Na české politické scéně se objevuje evropská perspektiva pro země východní Evropy v podobě omezeného konsenzu, který postrádá nějaký konkrétní obsah. Evropská perspektiva pro východní Evropu nemá v ČR žádného odpůrce, nicméně s výjimkou diplomatických kruhů a státní správy není většinou na české scéně artikulována. Co se týče konkrétní agendy, pak v roce 2009 se naskytá možnost otevřít téma evropské perspektivy pro země východní Evropy či dokonce prosadit deklaraci evropské perspektivy pro Ukrajinu v souvislosti s jednáními o posílení dohody o partnerství a spolupráci.⁵⁷

ZHODNOCENÍ VLÁDNÍCH CÍLŮ PŘEDSEDNICTVÍ

„Zvláště důležité“ cíle

Nejdůležitějším východiskem je **podpora členství zemí západního Balkánu v EU**. V této souvislosti by bylo nicméně vhodné více zdůraznit potřebu regionální spolupráce. Regionální spolupráce a případná další opatření by měla bránit tomu, aby princip individuálního přístupu ke kandidátům nevyústil v nežádoucí rivalitu a soutěžení mezi (potenciálními) kandidáty. Jakkoliv členství Chorvatska v EU je z pohledu ČR žádoucí, české priority pro předsednictví by neměly ani v postojích k Chorvatsku pouštět ze zřetele, že zájmem ČR je, jak vyplynulo z analýzy, členství všech zemí západního Balkánu v EU. Přestože obavy z možného negativního dopadu členství Chorvatska mají spíše podobu hypotéz a zasloužily by si bližší analýzu, česká diplomacie by jim i díky významu, jež přisuzuje západnímu Balkánu

jako celku, měla věnovat pozornost. Jak ukazuje aktuální vývoj v kosovské otázce (EU nezaujala jednotný postoj k možnému jednostrannému vyhlášení nezávislosti), pozornost by měla být věnována i mediaci a konsolidaci udržitelného jednotného postoje k aktuálním problémům na Balkáně. V opačném případě hrozí nesystematičnost a neefektivita v přístupu k Balkánu.

Druhým zvláště důležitým východiskem je **postoj k východní Evropě**. Ve vztahu k východní Evropě nezmiňuje vládní materiál evropskou perspektivu pro dotčené země (pod evropskou perspektivou máme na mysli perspektivu možného členství, například vyjádřenou ve statusu „potenciální kandidátská země“) – hovoří o zájmu na posilování ESP (její východní dimenze) a vazeb na EU. V zásadě tak odpovídá závěru této studie, že ve vztahu k VE existuje na české politické scéně neurčitý (nepříliš artikulovaný) zájem na jejím přiblížení k EU. Výsledný materiál tak odpovídá stavu české politické scény, která nemá příliš artikulovanou pozici vůči VE a do značné míry kopíruje dikci volebních programů, ve kterých má VE svoje místo, avšak mezi sousedy a partnery EU, nikoliv (potenciálními) kandidáty na členství.

„Méně důležité“ a chybějící cíle

Kromě Balkánu a východní Evropy nenalzáme ve vládním dokumentu žádné další priority spadající do tématu rozšiřování. Z agendy EU však vyplývá, že by bylo vhodné věnovat pozornost **diskuzi o integrační kapacitě** (kategorie chybějící). Toto téma rezonuje na evropské úrovni a bylo by vhodné vymezit postoj ČR v této debatě. Narážíme však na hranice již dříve zmíněného konsenzu v otázce rozšiřování EU. Integrační kapacita a především pak otázka efektivity fungování EU a dynamiky integračního procesu představují sporné body ztěžující formulaci české pozice.

Pozornost by také měla být věnována širší **debatě o dalším směřování rozšiřování EU**. Přestože se aktéři na české politické scéně obávají některých možných důsledků takové debaty (zafixování hranic EU), vedení debaty vesměs považují za potřebné či alespoň nevyhnutelné (částečný konsenzus).

ZÁVĚR

V otázce dalšího rozšiřování EU, především pak vstupu zemí západního Balkánu, panuje v ČR konsenzus, byť poněkud křehký. Překryv mezi agendou

EU a národními zájmy ČR nalzáme především v otázce vstupu zemí západního Balkánu. V otázkách evropské perspektivy pro státy východní Evropy překryv mezi agendou EU a zájmy ČR nenalzáme. Vládní východiska k prioritám českého předsednictví v zásadě odpovídají závěrům naší analýzy. Dosažení klíčové priority (balkánské rozšíření) však nebude snadné – jeho předpokladem je zformování flexibilní a zároveň konsolidované unijní pozice vůči Balkánu, která by pružně ale efektivně reagovala na vývoj v regionu.

Poznámky

- ¹ Král (2006).
- ² Council of the EU (General Affairs and External Relations) (2003); European Council (2003); Council of the EU (2003); European Council (2005); Komise Evropských společenství (2006).
- ³ Mezi země západního Balkánu řadíme Albánii, Bosnu a Hercegovinu, Černou Horu, Chorvatsko, Bývalou jugoslávskou republiku Makedonii a Srbsko, včetně Kosova, jak je vymezeno v rezoluci Rady bezpečnosti OSN č. 1244/99.
- ⁴ Commission of the European Communities (2007a).
- ⁵ Commission of the European Communities (2007b).
- ⁶ Commission of the European Communities (2007b).
- ⁷ International Herald Tribune (2007).
- ⁸ Commission of the European Communities (2007b). Soluňská agenda přináší reformu SAP a přibližuje země zapojené do SAP k EU.
- ⁹ Podle vyjádření srbských představitelů – viz např. *Financial Times* (2006).
- ¹⁰ Podle některých francouzských diplomatů – viz Reljić (2007).
- ¹¹ Reljić (2007).
- ¹² Commission of the European Communities (2005).
- ¹³ Mezi kodaňská kritéria patří politické kritérium (stabilní instituce garantující demokracii, právní stát, ochrana lidských práv a respektování menšin), hospodářské (fungující tržní hospodářství) a schopnost aplikovat *acquis* včetně věrnosti politickým, hospodářským a měnovým cílům Unie. Evropská rada v Kodani také zmínila potřebu přihlédnout v souvislosti s rozšiřováním i ke kapacitě Unie absorbovat nové členy European Council (1993).
- ¹⁴ Commission of the European Communities (2007b), (2006).
- ¹⁵ Evropský parlament (2006).
- ¹⁶ Král (2006).
- ¹⁷ Rozhovor s představitelem Kanceláře prezidenta republiky, 1. 11. 2007.
- ¹⁸ Zahradil (2005a).
- ¹⁹ Rozhovor s představitelem Kanceláře prezidenta republiky, 1. 11. 2007.
- ²⁰ Rozhovor s Ondřejem Liškou, místopředsedou Strany zelených pro zahraniční politiku, 11. 10. 2007.

- ²¹ Rozhovor s představitelem Ministerstva zahraničních věcí ČR, Odbor jižní a východní Evropy, 4. 10. 2007.
- ²² Klaus (2007); Rozhovor s představitelem Kanceláře prezidenta republiky, 1. 11. 2007.
- ²³ Rozhovor s představitelem Ministerstva zahraničních věcí ČR, Odbor jižní a východní Evropy, 4. 10. 2007.
- ²⁴ Zahradil (2005b).
- ²⁵ Rozhovor s Luděkem Seřizem, senátorem za ODS, 23. 10. 2007.
- ²⁶ Zahradil (2005b).
- ²⁷ Rozhovor s Davidem Mackem, místopředsedou KDU-ČSL, 24. 10. 2007.
- ²⁸ Česká strana sociálně demokratická (N.D.).
- ²⁹ Rozhovor s Janem Prokešem, poradcem Lubomíra Zaorálka, 18. 10. 2007.
- ³⁰ Rozhovor s Janem Prokešem, 18.10.2007.
- ³¹ Česká strana sociálně demokratická (2006); viz též Občanská demokratická strana (2006).
- ³² Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová (2006).
- ³³ Rozhovor s Janem Prokešem, 18. 10. 2007; Rozhovor s Ondřejem Liškou, 11. 10. 2007.
- ³⁴ Rozhovor s představitelem Ministerstva zahraničních věcí ČR, Odbor jižní a východní Evropy, 4. 10. 2007; Rozhovor s představitelem Ministerstva zahraničních věcí ČR, Odbor všeobecných záležitostí EU, 4. 10. 2007.
- ³⁵ Rozhovor s představitelem Ministerstva zahraničních věcí ČR, Odbor všeobecných záležitostí EU, 4. 10. 2007.
- ³⁶ Rozhovor s představitelem Úřadu vlády ČR, 12. 10. 2007.
- ³⁷ Rozhovor s Janem Prokešem, 18.10.2007; Rozhovor s Ondřejem Liškou, 11. 10. 2007.
- ³⁸ Rozhovor s Davidem Mackem, 24. 10. 2007.
- ³⁹ Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová (2006).
- ⁴⁰ Rozhovor s Jiřím Dolejšem, místopředsedou ÚV KSČM, 9. 10. 2007.
- ⁴¹ Strana zelených (2006); Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová (2006).
- ⁴² Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová (2006).
- ⁴³ Viz Strana zelených (2006); Česká strana sociálně demokratická (2006).
- ⁴⁴ Zahradil (2005a).
- ⁴⁵ *Právo* (2006).
- ⁴⁶ Štěch (2006).
- ⁴⁷ *Lidové noviny* (2006).
- ⁴⁸ Štěch (2006).
- ⁴⁹ Král (2006).
- ⁵⁰ Černý (2007).
- ⁵¹ Shrnutí první výroční zprávy a hodnotících zpráv jednotlivých zemí viz Commission of the European Communities (2002).
- ⁵² Například Commission of the European Communities (2007c).
- ⁵³ Commission of the European Communities (2007d).
- ⁵⁴ EUOBSERVER (2007).
- ⁵⁵ Téma rozšiřování a geografické finality nakonec nebude na agendě „reflexní skupiny“ (iniciativa byla původně označena jako „rada moudrých“), která se v současnosti ustavuje.
- ⁵⁶ European Parliament (2006); Commission of the European Communities (2006): 17–24.

- ⁵⁷ Rozhovor s představitelem Ministerstva zahraničních věcí ČR, Odbor všeobecných záležitostí EU, 4. 10. 2007.

Literatura

Dokumenty:

- Commission of the European Communities (2002): Report from the Commission. The Stabilisation and Association process for South East Europe – First Annual Report, 4. 4. 2002.
- Commission of the European Communities (2005): Negotiating Framework for Accession Negotiations with Turkey, 3. 10. 2005, ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/st20002_05_tr_framedoc_en.pdf.
- Commission of the European Communities (2006): Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Enlargement Strategy and Main Challenges 2006–2007, 8. 11. 2006.
- Commission of the European Communities (2007a): Commission Staff Working Document. Croatia 2007 Progress Report accompanying the Communication „Enlargement Strategy and Main Challenges 2007–2008“, 6. 11. 2007.
- Commission of the European Communities (2007b): Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Enlargement Strategy and Main Challenges 2007–2008, 6. 11. 2007.
- Commission of the European Communities (2007c): Commission Staff Working Document. Serbia 2007 Progress Report accompanying the Communication „Enlargement Strategy and Main Challenges 2007–2008“, 6. 11. 2007.
- Commission of the European Communities (2007d): Commission Staff Working Document. The former Yugoslav Republic of Macedonia 2007 Progress Report accompanying the Communication „Enlargement Strategy and Main Challenges 2007–2008“, 6. 11. 2007.
- Council of the EU (2003): EU-WESTERN BALKANS SUMMIT – DECLARATION, 21. 6. 2003.
- Council of the EU (General Affairs and External Relations) (2003): The Thessaloniki agenda for the Western Balkans: Moving towards European integration, 16. 6. 2003, s. 11–19.
- Česká strana sociálně demokratická (2006): Jistoty a prosperita. Volební program ČSSD, www.cssd.cz/nas-program/volebni-program/.
- Česká strana sociálně demokratická (N.D.): Evropský manifest, www.cssd.cz/nas-program/dokumenty/s7788.
- European Council (1993): Presidency conclusions of the Copenhagen European Council (21 and 22 June 1993).
- European Council (2003): Presidency conclusions of the Thessaloniki European Council (19 and 20 June 2003), 1. 10. 2003.
- European Council (2005): Presidency conclusions of the Brussels European Council (16 and 17 June 2005), 15. 7. 2005.
- European Parliament (2006): European Parliament resolution on the Commission's Communication on the Enlargement Strategy and Main Challenges 2006–2007 (2006/2252(INI)).

- Evropský parlament (2006): Usnesení Evropského parlamentu o sdělení Komise o strategii rozšiřování EU a hlavních úkolech na období 2006–2007 (2006/2252(INI)), 4. 12. 2006.
- Komise Evropských společenství (2006): Sdělení Komise. Západní Balkán na cestě do EU: upevňování stability a zvyšování prosperity, 27. 1. 2006.
- Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová (2006): Klidná sml. Volební program KDU-ČSL, www.kdu.cz/default.asp?page=510&idr=10149&IDCl=18242.
- Občanská demokratická strana (2006): Společně pro lepší život. Volební program ODS, www.ods.cz/docs/programy/program_2006.pdf.
- Strana zelených (2006): Kvalita života. Volební program strany zelených, www.zeleni.cz/271/clanek/volebni-program-strany-zelenych-kvalita-zivota/.

Rozhovory:

- Rozhovor s Davidem Mackem, místopředsedou KDU-ČSL, 24. 10. 2007.
- Rozhovor s Janem Prokešem, poradcem Lubomíra Zaorálka, 18. 10. 2007.
- Rozhovor s Jiřím Dolejšem, místopředsedou ÚV KSČM, 9. 10. 2007.
- Rozhovor s Luděkem Seřizem, senátorem za ODS, 23. 10. 2007.
- Rozhovor s Ondřejem Liškou, místopředsedou Strany zelených pro zahraniční politiku, 11. 10. 2007.
- Rozhovor s představitelem Kanceláře prezidenta republiky, 1. 11. 2007.
- Rozhovor s představitelem Ministerstva zahraničních věcí ČR, Odbor všeobecných záležitostí EU, 4. 10. 2007.
- Rozhovor s představitelem Ministerstva zahraničních věcí ČR, Odbor jižní a východní Evropy, 4. 10. 2007.
- Rozhovor s představitelem Úřadu vlády ČR, 12. 10. 2007.

Další zdroje:

- Černý, Pavel (2007): Náboženská svoboda v Turecku. Otevřený dopis předsedy Ekumenické rady církví v ČR ministrovi zahraničních věcí ČR, 1. 5. 2007, www.ekumenickarada.cz/wpimages/other/Turecko.pdf.
- EUOBSERVER (2007): France considers dropping Turkey referendum, 17. 9. 2007, www.eapn.ie/policy/3527.
- *Financial Times* (2006): Defiant Serbia says it will be ready to join EU in 2012, 20. 8. 2006, www.ft.com/cms/s/0/f3bbdb22-307c-11db-9156-0000779e2340.html?ncklick_check=1.
- *International Herald Tribune* (2007): Only Croatia may be ready to join EU by 2010, report says, 5. 11. 2007, www.ihf.com/articles/ap/2007/11/05/europe/EU-GEN-EU-Enlargement.php.
- Klaus, Václav (2007): Projev prezidenta republiky Václava Klause při zahájení plenárního zasedání na summitu střeoevropských prezidentů, 26. 5. 2007.
- Král, David (2006): Česká debata o perspektivách členství Turecka a Ukrajiny v EU.
- *Lidové noviny* (2006): Šéf odborů: Hlídejme si svůj trh, 10. 4. 2006.
- *Právo* (2006): Summit vyslal vstřícné signály Balkánu i Palestině, 17. 6. 2006, s. 10.
- Reljić, Dušan (2007): A Long Way towards EU Accession? – Membership Perspectives and the Stabilisation and Association Process for the Western Balkan Countries. *Foreign Policy in Dialogue*, Vol. 8, No. 23, s. 16–23.

- Štěch, Milan (2006): V kvalitě života je Evropa dál než Amerika, *Mezinárodní politika* 2006, č. 1, s. 33–34.
- Zahradil, Jan (2005a): Naším zájmem je flexibilní Evropa, nikoli pevnost. Rozhovor s poslancem Evropského parlamentu a stínovým ministrem zahraničí Janem Zahradilem, *Revue Politika* 2005, č. 3, s. 2–3.
- Zahradil, Jan (2005b): Turecko – člen nebo partner EU. Debata mezi Janem Zahradilem a Josefem Zieleniecem na TV Nova, 29. 12. 2005, zahradil.eu/cze/prispevek.php?ID=173.